

ПРАКСЕОЛОГІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВІДНОСИНАХ

PRAXEOLOGY IMPLEMENTATION OF GUIDELINES OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN LEGAL RELATIONS

Боднарчук М.М.,

кандидат юридичних наук, адвокат

У статті здійснено спробу філософсько-правового дослідження праксеологічного виміру реалізації принципів свободи та відповідальності у правовідносинах. З'ясовано, що ця проблематика постає як важлива, мало досліджена та нелегка для пізнання сфера. Відображено, що площина принципів права, зокрема, і принципів свободи та відповідальності, лежить у сфері права природного, спроба виводити ці категорії в позитивно-правовий прагматичний вимір – завдання складне, але посилене і корисне.

Ключові слова: праксеологія, свобода, відповідальність, людина, правовідносини, правова культура, філософія права.

В статье предпринята попытка философско-правового исследования праксиологического измерения реализации принципов свободы и ответственности в правоотношениях. Выяснено, что эта проблематика выступает как важная, малоисследованная и нелегкая для познания сфера. Отражено, что плоскость принципов права, в частности, принципов свободы и ответственности, лежит в сфере права естественного, попытка выводить эти категории в позитивно-правовом прагматическом измерении – задача сложная, но полезная и полезная.

Ключевые слова: праксиология, свобода, ответственность, человек, правовые отношения, правовая культура, философия права.

The article attempts to philosophical and legal studies of praxeological measuring the implementation of the principles of freedom and responsibility in the legal relationship. It was found that the problems of praxeological measurement exercise of freedom and responsibility serves as an important, unexplored and difficult for understanding the scope of the study. Recognized that the plane of the principles of law, particularly the principles of freedom and responsibility, lies in the field of natural law, an attempt to display the categories in positive-legal pragmatic dimension is a difficult task, but feasible and useful.

Key words: praxeology, freedom, responsibility, people, legal relations, legal culture, philosophy of law.

Постановка проблеми. Питання реалізації принципів свободи та відповідальності загалом у правоохоронній діяльності та у правовідносинах зокрема є неоднозначними, що потребують міждисциплінарних підходів до їх вирішення.

Наша проблема поєднала в собі два різні предмети: правоохоронну сферу як особливий вид правовідносин усередині її суб'єктів і у взаємовідносинах між громадянином та представником (представниками) цієї сфери, а також сферу правовідносин як виду суспільних відносин загалом.

Така постановка суттєво ускладнює вирішення поставлених у статті завдань, тому спершу ми, обравши праксеологічний зріз проблеми, проаналізуємо втілення принципів свободи та відповідальності на практиці у функціонуванні правоохоронних органів, а потім спробуємо вийти на загальний вимір проблеми через зріз правовідносин.

Стан дослідження. Окремі питання принципів свободи та відповідальності були предметом наукових досліджень у працях В.С. Афанасьєвої, Б.Т. Безлепкіна, В.С. Бліхара, В.М. Бутиліна, М.Л. Граната, Н.М. Колосової, В.В. Лазарева, Г.Г. Мошака, М.А. Слободчикова. Разом із тим, у межах філософсько-правового дискурсу праксеологічний вимір співвідношення цих принципів – малодосліджувана проблема.

Отже, **мета статті** полягає у дослідженні праксеології реалізації принципів свободи та відповідальності у правовідносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, з усієї сукупності суспільних інститутів, відповідальних за реальний стан дотримання прав, свобод та виконання обов'язків громадян, що опосередковують будь-які правовідносини, є правоохоронні органи [1]. Серед принципів здійснення професійних функцій працівниками органів внутрішніх справ (далі – ОВС) є і близьке до описуваних нами принципів поняття соціальної справедливості, гуманізму, проте без урахування свободи та відповідальності як їх гарантій функціонування перших буде неможливим.

Свобода працівника правоохоронних органів – питання менш дискусійне, ніж поняття відповідальності. Умовно кажучи, вона чітко окреслена рамками норми закону, що зумовлено важливими для суспільства наслідками його роботи [2, с. 35].

Отже, свобода працівника правоохоронних органів – це чітко регламентований зміст тієї чи іншої статті закону. За вихід за рамки цієї свободи настає відповідальність працівника правоохоронних органів, а саме – ретроспективна. Спробуємо детальніше розглянути праксеологічний зріз цієї проблеми.

Існує низка підходів до визначення проблеми реалізації принципу відповідальності працівника правоохоронних органів на практиці. Її розглядають або як цілісний феномен або ж зводять суто до розуміння покарання. Вчені визначають також принципи і види відповідальності.

Науковці наводять найбільш типові причини притягнення до відповідальності працівника правоохоронних органів. Серед них:

- 1) перевищення службових повноважень;
- 2) застосування фізичної сили поза випадками, що прямо передбачені законом;
- 3) хабарництво і корупція, «телефонне право»;
- 4) дезінформація у звітності;
- 5) приховування істинної картини злочинності;
- 6) завідомо неправове притягнення до юридичної відповідальності [3, с. 77].

Говорячи про основні види втручання й обмеження сфери свобод громадян, за які настає відповідальність правоохоронців, варто вказати такі основні групи сфер таких порушень:

- 1) сфера особистих прав і свобод громадян;
- 2) сфера громадянських та політичних прав і свобод;
- 3) сфера процесуального права, пов'язана із судовим захистом прав та інтересів громадян;
- 4) сфера економічних, соціальних, культурних прав і свобод громадян [4, с. 29].

Своєрідною п'ятою групою порушень можна назвати обмеження чи втручання (побічний негативний вплив) у сфері інтересів самої служби [5, с. 66-67].

Така умовна класифікація має місце в теоретичній площині проблеми. Звісно, на практиці не здійснюється розподіл порушених прав і свобод на ті чи інші групи, тим паче, що окремі категорії справ можна одночасно віднести до декількох груп. Скажімо, порушення свободи особи може виступати як порушення і особистих, і політичних прав тощо.

Спробуймо проаналізувати принципи самої відповідальності. Як відомо, існує думка, що одним із них є та ж справедливість, що зазначена як один з принципів права у відповідній статті закону. Суть його виявляється у моральному наповненні цього принципу, адже покладання на особу-правоохоронця відповідальності має відбуватися на основі об'єктивного підходу, політичної незаангажованості, відповідності межах діяльності, встановленим законом.

За надзореткого підходу до відповідальності працівника правоохоронних органів або у випадку, коли вона відповідає присягам позитивного права, але не змісту природного (тобто є легальною, проте нелегітимною), говорити про справедливість відповідальності не доводиться. І навпаки, надто м'яке покарання, покладене на працівника правоохоронних органів колегами з правоохоронної та правозахисної діяльності, також суперечить принципу справедливості, а не вимірюється пропорційністю правопорушення та мірою покарання за нього [6, с. 59].

Іншими словами, справедливість відповідальності правоохоронця – це формула співвідношення обставин справи та санкції, визначення законності та об'єктивності оцінки цих факторів, а також те, що за одне правопорушення, вчинене правоохоронцем, може бути визначена лише одна санкція.

Однак санкція як запорука справедливості відповідальності правоохоронця не стосується її розгалуженості і не суперечить її правовідновлювальному змісту. До того ж, одна санкція може містити сукупність правообмежень, наприклад, обмеження волі разом із заборонаю займати певні посади впродовж визначеного часу, разом із штрафом тощо.

Правовідновлювальна функція покарання як ретроспективна відповідальність правоохоронця стосується також принципу змагальності сторін, адже обвинувачений може спростовувати свою вину, наводити докази, що є фактами її відсутності, доводити правомірність власної поведінки, її відповідність закону, наводити власні міркування щодо визначення покарання тощо [6, с. 59].

Одним із принципів відповідальності правоохоронця є також її неминучість, невідворотність. Покладання на особу-працівника правоохоронних органів будь-якого виду обмежень, заборон і стягнень можливе лише за умови встановлення факту вини в судовому порядку та застосування щодо неї заходів примусу, зазначених у нормах закону.

Принцип невідворотності відповідальності реалізується залежно від результативності та прогресу у правоохоронній діяльності, насамперед, це стосується діяльності органів внутрішніх справ, прокуратури і суду. Одним із важливих чинників тут є її своєчасність, дотримання термінів давності.

Окрім цього, при покладанні відповідальності на працівника правоохоронних органів потрібно враховувати і такі принципи, як доцільність та гуманізм [7, с. 337].

Як відомо з пенітенціарного права, мета відповідальності та покарання передбачає відшкодування завданої будь-яких збитків (матеріальних, моральних) та ресоціалізацію винної особи.

Отже, як і гуманізм, так і доцільність покарання, що в цьому випадку суттєво переплітаються, передбачають, що особа-правопорушник повністю або частково звільняється від застосування санкцій у випадку добровільної компенсації завданої шкоди, її усунення, а також, якщо

своєю подальшою поведінкою продемонстрував своє вправлення, щире каяття, в міру чого змушувати його до майбутнього, передбаченого санкціями покарання, нецільно, воно втрачає свою мету [7, с. 338].

Особливості втілення принципу доцільності та гуманізму відповідальності ускладнюються залежно від того, чий інтереси було порушено, тобто якому суб'єкту публічного чи приватного права було завдано збитків. У випадку спричинення шкоди об'єкту охорони публічного права держава, що виступає в його особі, може вдатись до помилування, амністії, іншого виду гуманізації покарання.

У випадку, коли об'єктом постають приватно-правові інтереси, а потерпілою є фізична чи юридична особа, громадське об'єднання, підприємство, установа, організація, то пом'якшення санкції порушеної норми відбувається з урахуванням цих суб'єктів права.

Важливим принципом втілення відповідальності постає її законність. Вона, як і справедливість, може бути і загальнонодським (описаним у попередніх підрозділах), і вузькогалузевим принципом.

Законність (правомірність) відповідальності в межах органів внутрішніх справ виявляється не лише в неухильному дотриманні букви закону практичними працівниками, але й у попередньому високопрофесійному підході до підбору персоналу на службу в органи внутрішніх справ [8, с. 167].

Отже, дослідження проблеми відповідальності працівників правоохоронних органів пропорційно пов'язане з попереднім профвідбором кандидатів на відповідні посади роботи в органах, із відчуттям особистої відповідальності керівника щодо відбору та підготовки цих кадрів [7, с. 334].

Діяльність правоохоронців здатна спричинити соціально важливі наслідки, у їх руках – стан дотримання правопорядку в суспільстві, тому під час виходу за межі своєї, встановленої законом, свободи вони повинні нести підвищену відповідальність, проте це опосередковано вказує на потребу підвищення жорсткості покарання.

На клопотання засудженого можливі зміни, відтермінування, розтермінування покарання, зменшення його матеріальної частини тощо.

Найтиповішими заходами притягнення до відповідальності працівника правоохоронних органів є: визнання порушеного права; відновлення правового статусу потерпілого, що мало місце до порушення права та припинення діянь, які спричинили (-няють) його порушення; компенсація матеріальної шкоди; компенсація моральної шкоди тощо [3]. Це вказує на те, що працівники ОВС можуть бути суб'єктами і кримінально-правової, і цивільно-правової відповідальності.

Якщо ж говорити не стільки про загальносоціальну, скільки про професійну відповідальність працівника правоохоронних органів, то варто вказати два її найпоширеніші види:

1) відшкодування збитків, завданих громадянину не законними діями

органів дізнання та попереднього слідства (прокуратура та суд як суб'єкти юридичної відповідальності до цієї роботи стосунку не мають);

2) відшкодування збитків, завданих органом внутрішніх справ як

власником джерела підвищеної небезпеки [4, с. 23].

Як відомо, весь спектр діяльності правоохоронця пов'язаний із принципом відповідальності, яка впливає в Конституції України та чинного законодавства. Реалізується цей принцип у зв'язку з фактом порушення, тобто вчинення правоохоронцем протиправного діяння. При цьому фактичне притягнення до відповідальності має місце у зв'язку із вчиненням такого правопорушення в межах його професійної діяльності.

Сферу настання професійної відповідальності правоохоронця або ж реалізацію цього принципу можна поділи-

ти на два основні види: професійні злочини та професійні проступки.

Що стосується першої групи, то тут має місце вчинення правниками правоохоронних органів діянь трьох видів: посадових злочинів (службова недбалість, службове підроблення, зловживання службовим становищем тощо); злочинів проти правосуддя; інших видів злочинів. За вчинення таких протиправних діянь настає кримінальна відповідальність [6, с. 98].

Що стосується групи проступків, то виокремимо три основні їх види: дисциплінарні, адміністративні та цивільно-правові / матеріальні. Відповідно до виду вчиненого проступку настає вид юридичної відповідальності.

Отже, працівники правоохоронних органів несуть за вчинення правопорушень кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність, проте, як уже зазначалось вище, вона має свою особливість, йдеться про обтяженість відповідальності у зв'язку з тим, що їх робота стосується об'єктів, які становлять підвищену небезпеку.

Врешті речт, чим більшою мірою свободи наділений правоохоронець, тим більшу відповідальність він несе. Відповідно, найвища відповідальність – на категорії посадових осіб, наділені найширшим обсягом прав та обов'язків.

Дисциплінарна відповідальність працівника правоохоронних органів може поставати у вигляді: догани, суворої догани, зняття премії, пониження у званні, звільнення тощо. До прикладу, такі особи не підлягають дисциплінарній відповідальності у вигляді, скажімо, догани чи виправних робіт. Високого рангу службовці правоохоронних органів притягуються до кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення державної і службової дисципліни відповідно [9].

Ці особи не підлягають покаранню у вигляді виправних робіт і адміністративного арешту. До дисциплінарної відповідальності працівників органів внутрішніх справ притягують за порушення службової та державної дисципліни, якщо за такі порушення не встановлено адміністративної і кримінальної відповідальності.

Зазначена вище відповідальність може наставати за недотримання правил внутрішнього розпорядку; у разі негативних показників роботи працівника, підрозділ якого очолює ця особа; за безпідставне закриття кримінальних справ або справ, що тягнуть за собою інші види юридичної відповідальності.

Сутність реалізації принципу відповідальності в діяльності правоохоронних органів зводиться до трьох основних функцій, а саме: штрафної, правовідновлюваної та каральної [9].

Якщо говорити про штрафні санкції, то їх суть зводиться до наявності галузевих заходів впливу, що застосовуються до правопорушника.

Кожна галузь права, володіючи власним предметом правового регулювання та методами впливу, має свій перелік засобів впливу на особу-правопорушника: у випадку вчинення злочину – це позбавлення / обмеження волі тощо; в адміністративному праві – це арешт, штраф, попередження, громадські роботи; у цивільному праві – компенсація збитків, пеня тощо.

Правовідновлювальна функція має місце у цивільно-правовій сфері, оскільки суть реалізації принципу відповідальності правоохоронця зводиться не лише до впливу на правопорушника, а й до відновлення порушеного інтересу. Ефективність правовідновлювальної функції полягає в тому, що вона, незважаючи на приватноправовий характер, реалізується за допомогою державних заходів примусу і зводиться не лише до впливу на правопорушника, а й до відновлення порушеного інтересу, а також виявляється в паралельному застосуванні штрафних санкцій. Каральна функція втілення принципу відповідальності зводиться до впливу та регулювання подальшої поведінки самого правопорушника. Отож, праксеологічний вимір відповідальності правоохоронних органів вимагав від нас проаналізувати реалізацію принципів свободи та відповідальності у практичній правоохоронній діяльності зокрема та у правовідносинах загалом.

Якщо говорити про свободу працівника правоохоронних органів, то ми з'ясували, що вона обмежується приписами конкретної норми права, тобто букви закону. Недотримання правоохоронцем меж свободи, визначеної відповідно до закону, зумовлює настання відповідальності. Існує перелік найпоширеніших порушень у діяльності правоохоронця, що викликають настання відповідальності: корупційні діяння високопосадовців та інших працівників; перевищення службових повноважень працівником правоохоронних органів; застосування фізичної сили поза випадками, що прямо передбачені законом; «телефонне право»; дезінформація у звітності; приховування істинної злочинної картини; завідомо неправове притягнення до юридичної відповідальності, а також аналогічний перелік, що стосується конкретно сфери обмежень чи втручань у сфері свобод громадян (особистих прав і свобод громадян; громадянських та політичних прав і свобод; судового захисту прав та інтересів громадян; економічних, соціальних, культурних прав і свобод громадян).

Отже, вихід за межі власної свободи правоохоронцем спричинює настання відповідальності, яка, еволюціонує від принципу до покарання, буває кримінальною, адміністративною, цивільною і дисциплінарною. Її функції виконують штрафний, правовідновлювальний та каральний характер. Принципами відповідальності правоохоронця можна вважати справедливість, законність, доцільність, гуманізм, невідворотність настання тощо.

Висновки. Що стосується втілення принципів свободи та відповідальності у правовідносинах, то, як уже зазначалось, ці відносини всередині правоохоронної системи чи її взаємозв'язки з іншими членами соціуму також є одним із видів правовідносин і належать до імперативного, публічно-правового типу, мають неперсоніфікований характер, де свобода суб'єктів права чітко визначена нормами закону, за порушення яких настає відповідальність.

Свобода у сфері диспозитивного сегменту правовідносин, тобто, правовідносин приватноправового типу визначається здебільшого пунктами конкретних договорів та угод, містить вказівку на сторони, що самі формулюють основи відповідальності (у разі її недотримання). Проте і тут правоохоронним і правозахисним органам відводиться роль гаранта реалізації свободи однієї сторони та відповідальності іншої (у разі неможливості досягнення згоди).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про національну поліцію // Закон України від 01. 01. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Мошак Г.Г. Вивчення та вдосконалення роботи органів поліції / Г.Г. Мошак. – Х.: Право, 2015. – 96 с.
3. Бутилина В.Н. Вопросы дисциплинарной ответственности, административной и материальной ответственности / В.Н. Бутилина // Обеспечение законности в деятельности ОВД / под ред. В.В. Лазарева, В.С. Афанасьева, Н.Л. Гранат. – М.: Норма, 1993. – 264 с.
4. Безлепкин Б.Т. Возмещение вреда, причиненного гражданином незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда / Б.Т. Безлепкин. – М., 1985. – 364 с.
5. Колосова Н.М. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности / Н.М. Колосова // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 65–68.

6. Гранат Н.Л. Оценка состояния законности в деятельности органов внутренних дел / Н.Л. Гранат. – М.: Норма, 1993. – 264 с.
7. Бліхар В.С. Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів / В.С. Бліхар // Вісник ЛьвДУВС. Серія: юридична. – № 4. – 2016. – С. 333-341.
8. Слободчиков Н.А. Юридическая и общесоциальная ответственность в системе мировоззренческих качеств сотрудника органов внутренних дел: сб. науч. трудов / Н.А. Слободчиков. – Мн.: АММВД РБ., 1992. – 361 с.
9. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV (Редакція від 09. 06. 2013); [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>

УДК 340.12

РОНАЛД ДВОРКІН: ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОРАЛЬНОСТІ ПРАВА

R. DWORKIN: PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF MORALITY OF LAW

Гайворонюк Н.В.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

Пропонується філософська інтерпретація дискусійного питання про моральність права. Розкриваються підходи до співвідношення моралі та права з позицій юснатуралізму та позитивізму. Акцентується на філософській інтерпретації моральності права сучасним американським дослідником Р. Дворкіном (1931 – 2013).

Ключові слова: право, мораль, справедливість, свобода, рівність, інтерпретація, єдино правильна відповідь.

Предлагается философская интерпретация дискуссионного вопроса о моральности права. Раскрываются подходы к соотношению права и морали в истории философско-правовой мысли с позиций юснатурализма и позитивизма. Акцентируется на философской интерпретации моральности права современным американским ученым Р. Дворкиным (1931 – 2013).

Ключевые слова: право, мораль, справедливость, свобода, равенство, интерпретация, единственно правильный ответ.

It is proposed to consider the philosophical interpretation of the discussion the question of the morality of law. Disclosed approaches to value morality and law in the history of philosophical and legal thought from the jusnaturalism and positivism. Accented attention to the philosophical interpretation of moral law by R. Dworkin (1931 – 2013).

Key words: law, morality, justice, freedom, equality, interpretation, the only correct answer.

Постановка проблеми. Питанню взаємодії моралі та права присвячено чимало досліджень. Це не нова і, на перший погляд, достатньо розроблена та глибоко вивчена тема. Однак обрана для статті тема є актуальною, адже вона міститься у потребі, вкоріненій у саму природу людських стосунків, та необхідності кожного з нас відчувати себе не лише людиною розумною, а й моральною особистістю. Спроби сучасної України перейти до правового регулювання різних аспектів і сфер власного соціально-економічного життя поставили питання щодо моральної оцінки як самих процесів, так і їх наслідків для людини. Правові відносини вибудовуються на основі моральної зрілості та готовності громадян бути правослухняними, сприймати закон як уособлення справедливості, поважати інститут суддівства, підкорятись судовим рішенням тощо. Іншими словами, це означає, що такі потужні соціальні регулятори, якими є право і мораль, життєво необхідні для України. Від їх взаємодії багато в чому залежить підтримка громадянами здійснюваних реформ і майбутній розквіт держави.

Стан дослідження. Вивченням творчості та наукової спадщини Роналда Дворкіна, його внеску у філософію права займаються такі дослідники: О. Ігнаткін, І. Чурносів [9], Г. Коваленко [6, 7], Л. Удовіка, Ю. Ветютнев, Л. Макєєва, Н. Мотрошилова, В. Титов, С. Погребняк, В. Речицький. Хоча основні ідеї ліберальної теорії Р. Дворкіна відомі в соціальній філософії та філософії права, в Україні є не так багато перекладених його творів. Зокрема, це «Серйозний погляд на права» (1978) [1], розділ книги «Імперія права» (1986) та деякі інші публікації в галузі філософії права [2]. Фактичним підсумком та завершенням еволюції філософсько-правових поглядів мислителя стала праця «Справедливість для іжаків» (2011) [4], яка вийшла друком за два роки до смерті автора. Головною іде-

єю у творчості дослідника була думка про тісний зв'язок моралі та права, про «вбудованість» моралі у право [3, с. 183 – 205].

Метою статті є філософська інтерпретація взаємовідносин права та моралі, їх ролі в соціальній політиці та здійсненні правосуддя на прикладі поглядів Р. Дворкіна (1931 – 2013).

Виклад основного матеріалу дослідження. Думку про те, що право у своїй основі має спиратись на мораль, що правова система повинна функціонувати завдяки поєднанню юридичних правил та моральних принципів, протягом усього життя обстоював Р. Дворкін. Він був і залишається видатною особистістю, визнаним фахівцем у царині юриспруденції, філософії права та аналітичної філософії, чий оригінальні погляди здійснили вплив на розуміння права та його зміст, зв'язок із мораллю та її присутністю у праві, продемонстрували гідний приклад наукової чесності та відданості справедливості як фундаментальній основі і, в той же час, головній цінності права [8, с. 396 – 399]. Погляди Р. Дворкіна охоплюють широке коло питань, і не лише правових. Надаючи важливого значення зв'язку права та моралі, науковець вважав, наприклад, свободу та рівність не тільки моральними цінностями, співзвучними європейським ідеалам Просвітництва. Для Р. Дворкіна вони уособлювали право, були фундаментом для втілення справедливості. Як відомо, думку про моральність права у свій час обґрунтував один із стовпів просвітницької доби, німецький філософ І. Кант (1724 – 1804). Він міркував про таке (громадянське) суспільство, у якому мораль як духовний фактор звеличує право, надає йому не лише регулятивної, а й високої духовної місії. За

І. Кантом моральний закон як метафізичний прояв свободи є умовою кінцевої легітимізації права. Цієї ж лінії